

ФОРС-МАЖОР У ПРИВАТНОМУ ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Марценко Н. С., Гера В. О.

Проблема правового регулювання форс-мажорних обставин має давню історію, починаючи із часів римського права, де форс-мажор вважався справедливою підставою для звільнення від відповідальності. З розвитком та ускладненням приватних правовідносин питання звільнення боржника від відповідальності за порушення зобов'язання внаслідок дії обставин непереборної сили набули особливого значення, тому часто стають об'єктом наукових дискусій. Проблема з'ясування сутності та переліку обставин, які можуть вважатися форс-мажорними у вітчизняному цивільному праві, підсилюється різноманітною судовою практикою, війною та євроінтеграційними процесами. Крім того, у зв'язку з такими надзвичайними ситуаціями, які склалися за останні декілька років, а саме COVID-19 та російсько-українською війною, зазначення форс-мажору в договорах є надзвичайно важливим, адже завдяки цьому можна передбачити, як та чи інша подія може вплинути на виконання зобов'язань сторонами договору. Однак євроінтеграційні процеси приводять до необхідності узгодження низки національних актів із правом Європейського Союзу, тому це дослідження видається особливо актуальним і важливим.

Метою дослідження є визначення поняття та значення форс-мажорних обставин для виконання договорів у приватному праві України та Європейського Союзу. Тому у статті аналізуються поняття, сутність та особливості форс-мажорних обставин у приватному праві Європейського Союзу, України та деяких зарубіжних країн. Досліджено особливості поняття непереборної сили у праві різних країн та виділено цю правову категорію з-поміж суміжних правових понять. Розглянуто можливість визнання форс-мажором обставин, пов'язаних із війною, санкціями та COVID-19. Обґрунтовується, що положення про форс-мажор стосуються обставин, які перебувають поза контролем сторін та унеможливають виконання договірних зобов'язань стороною. Обстоюється позиція, що обставини, пов'язані з війною, санкціями та COVID-19, можуть бути включені до переліку можливих випадків форс-мажору з необхідністю обґрунтування наявності форс-мажору в кожному конкретному випадку. Підкреслюється складність військових дій і пропонується передбачити можливість покладатися на форс-мажорні обста-

вини, навіть якщо певну подію можна було передбачити на момент укладення контракту.

Ключові слова: форс-мажор, договір, зобов'язання, доктрина труднощів, приватне право.

Martsenko N. S., Gera V. O. Force majeure in the private law of the European Union and Ukraine: a comparative legal analysis

The problem of legal regulation of force majeure has a long history, dating back to Roman law, where force majeure was considered an equitable basis for exemption from liability. With the development and complication of private legal relations, the issue of releasing the debtor from liability for breach of obligation as a result of force majeure circumstances has acquired special importance, therefore they often become the object of scientific discussions. In addition, the problem of clarifying the essence and list of circumstances that can be considered force majeure in domestic civil law is reinforced by various court practices, war and European integration processes. In addition, due to such emergency situations that have developed over the past few years, namely COVID-19 and the Russian-Ukrainian war, the indication of force majeure in contracts is extremely important, because thanks to this, it is possible to predict how this or that event can affect on the fulfillment of obligations by the parties to the contract. In addition, the European integration processes lead to the alignment of a number of national acts with the law of the European Union, so this study seems particularly relevant and important.

The purpose of this study is to define the concept and meaning of force majeure for the performance of contracts in the private law of Ukraine and the European Union. The article analyzes the concept, essence and features of force majeure in the private law of the European Union, Ukraine and some foreign countries. Peculiarities of the concept of force majeure in the law of different countries were studied and this legal category was distinguished from related legal concepts. The possibility of force majeure recognition of circumstances related to war, sanctions and COVID-19 was considered. It is substantiated that the provisions on force majeure refer to circumstances that are beyond the control of the contracting parties and make it impossible for

the affected party to fulfill the contractual obligation. The position is defended that circumstances related to war, sanctions and COVID-19 can be included in the list of possible cases of force majeure with the need to justify the presence of force majeure in each specific case. The complexity of military operations is emphasized and it is proposed to provide for the possibility of relying on force majeure even if a certain event could be foreseen at the time of the contract conclusion.

Key words: *force majeure, contract, obligation, doctrine of hardship, private law.*

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема правового регулювання форс-мажору має давню історію, яка сягає ще римського права, де форс-мажор вважався заснованою на справедливості підставою звільнення від відповідальності. З розвитком та ускладненням приватних правовідносин питання звільнення боржника від відповідальності за порушення зобов'язання внаслідок впливу обставин форс-мажору набули особливого значення, тому нерідко стають об'єктом наукових дискусій. Окрім того, проблема з'ясування суті й переліку обставин, які можна вважати форс-мажором у вітчизняному цивільному праві, підсилюється різноманітною судовою практикою, війною та євроінтеграційними процесами.

Дослідження обставин форс-мажору ускладнюються також неоднозначністю термінології, яка використовується в національному праві. Так, у Цивільному кодексі України, а саме у ст. 617, вживається термін «непереборна сила», що трактується як надзвичайна або невідворотна за конкретних умов подія. Натомість у ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» терміни «форс-мажор» та «обставини непереборної сили» використовуються як тотожні і трактуються як надзвичайні й невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору, обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами.

Неоднозначною є також вітчизняна судова практика щодо визнання певних обставин як форс-мажору з огляду на перелік таких обставин у Законі України «Про торгово-промислові палати в Україні». Цікаво, що в законодавстві зарубіжних країн переважно немає подібного переліку обставин форс-мажору, більше того, судова практика із цього питання в американському, англійському, французькому чи німецькому праві не визнає форс-мажором обставини, пов'язані з економічною неможливістю виконання зобов'язання. Крім

того, через такі надзвичайні ситуації, які склалися протягом декількох минулих років, а саме COVID-19 та російсько-українську війну, зазначення в договорах про форс-мажорні обставини є надзвичайно важливим, адже завдяки цьому можна передбачити, як та чи інша подія зможе вплинути на виконання обов'язків сторонами договору. Однак євроінтеграційні процеси спонукають до узгодження низки національних актів із правом Європейського Союзу, тому це дослідження є особливо актуальним і важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження форс-мажору досить популярне в науці та практиці правозастосування як у межах України, так і в країнах Європейського Союзу. Багато праць українських і зарубіжних науковців, а також юристів-практиків зробили вагомий внесок у дослідження цієї проблеми. Серед них, зокрема, варто виділити праці О. Кужко, В. Слободянюк, Д. Лазебного, А. Мельніченко, О. Мельник та інших авторів. Однак поза увагою зазначених учених залишилися актуальні на сьогодні питання визначення форс-мажором війни та санкцій у праві Європейського Союзу та України, а також дослідження актуальної судової практики.

Тому **метою роботи** є визначення поняття та значення форс-мажорних обставин для виконання договорів у приватному праві України та Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Будь-яке зобов'язання укладається з метою його виконання, оскільки в іншому разі такі зобов'язання втрачають сенс. Однак як би максимально добросовісно контрагенти не намагалися виконувати свої зобов'язання, у реальному житті трапляються події, на які вони вплинути не можуть [7, с. 114]. Однією з таких подій є форс-мажор, який можна розуміти як загальноправову категорію, що передбачає можливість відвернення відповідальності за невиконання взятого раніше на себе зобов'язання.

У приватному праві форс-мажор є однією з підстав звільнення від цивільно-правової відповідальності. В українському законодавстві під форс-мажорними обставинами розуміються надзвичайні та невідворотні обставини, через які виконання прийнятих раніше зобов'язань, передбачених в умовах договору, стає неможливим. Форс-мажорними обставинами прийнято вважати війну, збройний конфлікт, військові дії, оголошену чи неоголошену війну, тероризм, диверсію, піратство, революцію, введення карантину, комендантської години, встановлених Кабіне-

том Міністрів України, блокаду, аварію, пожежу, ембарго, стихійні лиха. Форс-мажорними обставинами також можуть бути інші умови, які не наведені в переліку вище, проте відповідають поняттю форс-мажорної обставини, не суперечать законодавству, а також є узгодженими між сторонами договору як такі, завдяки яким виключається цивільна відповідальність [3].

Форс-мажор є специфічним юридичним фактом, з яким пов'язується настання, припинення або зміна певних правовідносин, оскільки він настає незалежно від волі сторін у правовідносинах і зумовлює настання позитивних або негативних наслідків для суб'єктів правовідносин [6, с. 249]. Форс-мажор являє собою обставину, яка не залежить від волі сторін договору, є надзвичайною та невідворотною подією, що має значний вплив на виконання чи невиконання умов договору однією зі сторін на певний проміжок часу. Важливою деталлю є те, що навіть настання форс-мажорної обставини звільняє контрагента від виконання раніше взятого на себе зобов'язання за договором не *назавжди*, а лише на деякий час, доки діє надзвичайна або непереборна обставина. Форс-мажорні обставини звільняють тільки від відповідальності за порушення зобов'язань (тобто від нарахування штрафів чи пені), проте не звільняють від необхідності виконання відповідних договірних зобов'язань. Однак якщо сторони договору не домовилися щодо звільнення від відповідальності внаслідок дії форс-мажорних обставин, то такий спір може бути вирішено в суді.

Від форс-мажору необхідно відрізнити поняття істотної зміни обставин, оскільки останнє розуміється як непередбачувані обставини, що виникли під час виконання договору, за яких виконання договору є ускладненим, проте можливим, на відміну від форс-мажорних обставин. Згідно із ч. 2 ст. 652 Цивільного кодексу України, якщо сторони не досягли згоди щодо приведення договору у відповідність з обставинами, які істотно змінилися, або щодо його розірвання, договір може бути розірваний або змінений за рішенням суду на вимогу заінтересованої сторони за наявності умов, які зазначені в цивільному законодавстві [8].

У листі № 2024/02.0-7.1 від 28 лютого 2022 р. Торгово-промислова палата України зазначила, що військова агресія Російської Федерації проти України є форс-мажорною обставиною (обставиною непереборної сили). Тому введення воєнного стану на території України є форс-мажором та водночас підставою для звільнення від відповідальності за порушення договору, однак лише в тому випадку, якщо саме ця обставина стала

підставою для невиконання договірних зобов'язань. Це дає підстави стверджувати, що в кожному конкретному випадку необхідно довести зв'язок між невиконанням зобов'язань та воєнними діями в Україні. Крім того, з метою спрощення процедури засвідчення форс-мажорних обставин вищевказаний лист є загальним офіційним листом щодо засвідчення форс-мажорних обставин, тому не потрібно звертатися за видачею індивідуального сертифіката до Торгово-промислової палати України в порядку загальної процедури, передбаченої чинним законодавством [2].

Оскільки війна є дуже специфічною та непередбачуваною форс-мажорною обставиною через її масштаби, тривалість і наслідки, вважається, що через певні умови навіть ті обставини, які не вважаються форс-мажором, можуть бути визнані такими. Прикладом цього може бути відсутність сировини через блокування доступу до морських портів. У такій ситуації відсутність цієї сировини не пов'язана з діями постачальника та виходить за межі комерційного ризику. Тому кожна ситуація є індивідуальною та потребує детального аналізу для з'ясування непередбачуваності і невідворотності обставин, які виникли [2].

Хоча трактування сутності форс-мажорних обставин здебільшого походить від цивільного права, у праві Європейського Союзу їх розуміння зазнало унікальних політичних і практичних застосувань через часто суворі вимоги директив Європейського Союзу до трейдерів та держав-членів, що створило значну судову практику [10]. Суд Європейського Союзу підкреслює, що поняття форс-мажорних обставин застосовується, коли є незвичайні та непередбачувані обставини, сторонні для суб'єкта, який їх вимагає, і наслідків яких неможливо було уникнути, незважаючи на застосування належної обережності (рішення у справах «Société Pipeline Méditerranée et Rhône (SPMR) v Administration des douanes et droits indirects and Direction nationale du renseignement et des enquêtes douanières (DNRED)», «Eurofit SA v Bureau d'intervention et de restitution belge (BIRB)») [11; 12].

Концепція форс-мажору відома багатьом європейським країнам та передбачає, що боржник може не виконувати зобов'язання, якщо невиконання спричинене непереборною силою. Схожа концепція відображена у Принципах європейського договірної права (PECL), Конвенції Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів (CISG) та у Проекті загальної системи координат (DCFR).

У законодавстві Європейського Союзу форс-мажорні обставини можуть означати звільнення від відповідальності щодо виконання зобов'язань стороною, яка посилається на настання форс-мажорних обставин. Крім того, у праві Європейського Союзу війна та санкції також можуть вважатися форс-мажорними обставинами. Законодавчі акти Європейського Союзу із цього приводу застосовуються країнами-членами, що не викликає потреби у прийнятті уточнюючих правових норм у національному законодавстві. Крім того, у державах-членах є загальні положення договірних права, які також можуть мати значення у випадках війни та санкцій.

Наприклад, війна та санкції можуть становити випадок форс-мажорних обставин, на які своєю чергою може поширюватися законодавче положення про неможливість виконання контракту в розумінні розділу 275 Цивільного уложення Німеччини (BGB), що звільняє боржника (продавця) від договірних зобов'язань щодо виконання (у разі тимчасової неможливості на час дії форс-мажорних обставин). Крім того, війна та санкції також можуть призвести до зміни договору відповідно до розділу 313 Цивільного уложення Німеччини або навіть його розірвання [18].

Стаття 275 Цивільного уложення Німеччини передбачає, що вимога про виконання виключається, якщо виконання є неможливим для боржника або будь-якої іншої особи. Боржник може відмовитися від виконання, якщо виконання вимагає витрат і зусиль, які, з огляду на предмет зобов'язання та вимоги добросовісності, є явно непропорційними зацікавленості кредитора у виконанні. Коли визначається, яких зусиль можна розумно вимагати від боржника, необхідно також враховувати, чи несе він відповідальність за перешкоду до виконання [18]. Також у ст. 313 Цивільного уложення Німеччини зазначено, що в тому випадку, коли обставини, покладені в основу договору, істотно змінилися з моменту його укладення, і якщо сторони не уклали би договір або уклали би його з іншим змістом, якби передбачили цю зміну, адаптацію договору можна вимагати тією мірою, якою (беручи до уваги всі обставини конкретної справи, зокрема договірний або законодавчий розподіл ризику) не можна розумно очікувати, що одна зі сторін буде підтримувати договір без змін [18]. Це еквівалентно зміні обставин, які зумовлювали договір та згодом виявилися неправильними. Якщо адаптація контракту неможлива або ж не можна обґрунтовано очікувати, що одна сторона прийме його, потерпіла сторона може вима-

гати від іншої сторони зміни договору з метою відновлення первісного балансу зобов'язань. У разі триваючих зобов'язань право на припинення замінює право на відкликання.

Це поняття вважається відмінним від поняття форс-мажорних обставин, оскільки в разі форс-мажорних обставин невиконання контракту може бути «вибачено» (тимчасово). Концепція зміни балансу договірних зобов'язань більше спрямована на довгострокові контракти, де змінився баланс зобов'язань, і якщо вимоги щодо зміни балансу зобов'язань виконуються, одна сторона може вимагати від іншої внести зміни в договір так, щоб баланс був відновлений. Якщо це неможливо чи недоцільно, сторона може відмовитися від договору або, у випадку довгострокового договору, розірвати його.

Що стосується Цивільного кодексу Франції, то спочатку він також не містив визначення поняття форс-мажору (до внесення змін у 2016 р.). І взагалі, дуже мало визначень правових понять було відображено в цьому нормативно-правовому акті. За словами одного з його укладачів, Цивільний кодекс Франції мав бути «прагматичним, а не догматичним», не допускати ні «надмірного спрощення», ні «казуїстичного законодавчого підходу» [12]. Однак оскільки французькі суди не змогли виробити загальне визначення форс-мажору без будь-яких вказівок у Цивільному кодексі Франції, то виникла об'єктивна потреба в точному визначенні [13, с. 252]. Тому Цивільний кодекс Франції містить конкретне положення щодо непереборної сили у ст. 1218, де форс-мажор визначається як подія, яка має місце поза контролем боржника, її не можна було розумно передбачити на час укладення договору та яка спричиняє наслідки, яких неможливо уникнути, вживши відповідних заходів [19]. Таким чином, форс-мажор у цивільному праві Франції розуміється як подія, що перешкоджає виконанню зобов'язання боржником.

Якщо перешкода була лише тимчасовою, виконання зобов'язання призупиняється (якщо відповідна затримка не є причиною для припинення зобов'язання), тоді як постійні перешкоди призводять до автоматичного припинення договору, звільняючи сторони від їх зобов'язань відповідно до режиму про неможливість виконання (ст. ст. 1351 та 1351-1 Цивільного кодексу Франції) [19].

У цьому контексті варто також розглядати ст. 1195 Цивільного кодексу Франції, оскільки вона встановлює систему, яку можна порівняти з поняттям труднощів. Ця норма дає право договірним сторонам переглянути договір тією мірою,

якою обставини під час виконання договору змінилися непередбачуваним чином і стали надмірно обтяжливими для сторін. Відсутність згоди сторін щодо перегляду умов договору може призвести до розірвання договору сторонами або є підставою для звернення до суду з вимогою адаптації судом зазначених умов чи розірвання договору.

Таким чином, Цивільний кодекс Франції визнає три умови для того, щоб подія кваліфікувалася як форс-мажор та було би можливим звільнення покупця від невиконання своїх договірних зобов'язань, а саме:

1) така подія має бути невідворотною, тобто її наслідків не можна було би уникнути шляхом вживання певних заходів;

2) така подія мала би бути непередбачуваною на момент укладення контракту;

3) така подія має бути поза контролем особи, яка на нього покладається [19].

Покупцеві потрібно буде встановити причинно-наслідковий зв'язок між форс-мажорними обставинами та його нездатністю виконувати зобов'язання. Згідно із законодавством Франції успіх позову про обставини непереборної сили часто залежить від міцності причинно-наслідкового зв'язку між форс-мажорними обставинами та невиконанням стороною зобов'язань за договором.

Цікаво, що ні французьке, ні німецьке право не містить загального положення або переліку форс-мажорних обставин, проте судова практика часто має справу з поняттям форс-мажорних обставин та дає змогу виділяти ключові особливості форс-мажору (зокрема, непередбачуваність, невідворотність, неможливість їм запобігти).

На відміну від Німеччини та Франції, у Сполучених Штатах Америки та у Великобританії діє «доктрина труднощів» (*hardship doctrine*), метою якої є забезпечення засобу для виправдання невиконання в ситуаціях, коли виконання залишається технічно можливим, проте було би надмірно обтяжливим [14]. «Доктрина труднощів» постає з відомого правового принципу римського права щодо того, що немає правового обов'язку перед неможливим («*impossibilium nulla obligatio est*») [15]. Крім того, англійські суди розробили доктрину фрустрації, яка включає три піддоктрини: труднощів, розчарування та розладу мети контракту [14].

Варто зауважити, що за своєю суттю доктрини форс-мажорних обставин і труднощів, які мають місце у проаналізованих вище правових системах, є різними та беруть за основу різні шляхи вирішення питання про наявність і вплив непередба-

чуваних обставин на договірні відносини. Однак, незважаючи на ці відмінності, міжнародне комерційне право розробило єдиний підхід до обох доктрин, що відображається, зокрема, у положеннях про форс-мажорні обставини та труднощі, які можна знайти в міжнародних комерційних контрактах. Підтвердженням цієї позиції є принципи, які розроблені *European Law Institute (ELI)* та стосуються подолання кризи, викликані COVID-19. Зокрема, у принципі 13 зазначено, що держави повинні гарантувати розумні рішення для ситуацій форс-мажору або труднощів з огляду на наявні контракти, базові правові режими та принцип добросовісності [17].

Таким чином, на сьогодні як форс-мажор у приватному праві Європейського Союзу розуміються:

- *війна* як подія непереборної сили (наприклад, якщо війна заважає стороні виконувати договірні зобов'язання через бойові дії та фізичну неможливість (обґрунтовується стороною, яка посилається на форс-мажор) виконати раніше взяте на себе зобов'язання);

- *санкції* як форс-мажорні обставини (санкції Європейського Союзу, які забороняють сторонам доставляти товари, можуть становити подію форс-мажору, якщо санкції були накладені після укладення контракту, тобто якщо вони були непередбачуваними для сторін).

Варто зазначити, що норми Європейського Союзу щодо санкцій мають перевагу над обов'язковими положеннями договору (наприклад, щодо вибору права, яке застосовується до конкретного договору). Такі санкційні норми стосуються більшої частини первинного законодавства Європейського Союзу щодо зовнішньої торгівлі, тому ці положення не можуть бути скасовані шляхом вибору закону. З огляду на загальні правила правозастосування вбачається, що санкційні норми європейського права повинні застосовуватися до всіх ситуацій, які підпадають під їх сферу, незалежно від права, застосовуваного до контракту. Це означає, що суди держав-членів повинні будуть застосовувати санкції Європейського Союзу незалежно від права, вибраного в контракті.

Таким чином, особи, які підпадають під санкції в Європейському Союзі, не можуть вимагати відшкодування збитків, якщо контрагенти з Європейського Союзу «порушують договір» через санкції, оскільки правила санкцій Європейського Союзу фактично забороняють виконання певних контрактів.

Крім того, як форс-мажор також можуть визначатися карантинні заходи, пов'язані з пандемією COVID-19. Цікаво, що на законодавчому рівні

Європа ще не кваліфікувала COVID-19 як форс-мажорну обставину, однак Європейська комісія опублікувала рекомендації у форматі питання-відповіді «Про тимчасовий вплив COVID-19 на договірні процедури». Окремий розділ, який присвячений непередбачуваним подіям, що не залежать від волі сторін, передбачає принципи допомоги сторонам, які базуються на таких положеннях:

1) у разі сумнівів у кваліфікації ситуації замовник може в кожному конкретному випадку вимагати від виконавця доказів того, що форс-мажорні обставини перешкоджають виконанню юридичного зобов'язання. Це застосовується до всіх типів юридичних зобов'язань, що включають у себе договірні положення про форс-мажорні обставини. Якщо ж застереження про форс-мажор не існувало, то й цей пункт не застосовується;

2) кожна сторона повинна негайно повідомити про форс-мажор, що викликав призупинення виконання юридичних зобов'язань;

3) унаслідок припинення через форс-мажорні обставини замовник не має права вимагати відшкодування збитків. Крім того, одержувач не має права отримувати відсотки за прострочені платежі, якщо такі затримки викликані форс-мажорними обставинами [20].

У Цивільному кодексі Франції, наприклад, визначення форс-мажорних обставин є широким та не стосується конкретно епідемій і хвороб. Однак такі події можуть бути кваліфіковані як форс-мажор, якщо виконуються умови, вказані в законодавстві. Крім того, відсутність досвіду щодо включення в контракти епідемій та/або пандемій не є перешкодою, щоб це передбачити в нинішніх умовах.

Натомість у Німеччині наявна судово практика у сфері туристичного права, де епідемії та/або пандемії можуть бути визначені як форс-мажор за умови, що хвороба насправді є щонайменше епідемічною хворобою та може спричинити високий ризик захворювання [16].

В Україні форс-мажором може бути визнано обставини, пов'язані з неможливістю виконання зобов'язання у зв'язку з поширенням COVID-19 та обмежувальними карантинними заходами. Верховною Радою України 17 березня 2020 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», у якому визнали карантин як форс-мажорну обставину. Проте, незважаючи на положення цього закону та визнання карантину форс-мажорною обставиною, сторони договору

не звільняються автоматично від відповідальності в разі невиконання зобов'язання, тому потрібно підтвердити таку обставину, як форс-мажор, шляхом надання доказів, які підтверджують її невідворотність, непередбачуваність, причинно-наслідковий зв'язок між введенням карантинних обмежень та неможливістю виконання стороною договору своїх зобов'язань [5].

Як і в європейському приватному праві, в українському законодавстві особа, яка порушила зобов'язання, може бути звільнена від відповідальності за це порушення, якщо доведе, що таке порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили [8]. Тому звільнення від відповідальності передбачає неможливість виконання зобов'язання тільки з причин форс-мажору.

У питанні щодо звільнення сторони від відповідальності через форс-мажорні обставини Верховний Суд сформував досить сталі висновки щодо застосування відповідних норм права. Так, у постановвах колегії суддів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 30 листопада 2021 р. у справі № 913/785/17 та від 25 січня 2022 р. у справі № 904/3886/21 визначено, що форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру, і в разі їх виникнення сторона, яка посилається на них як на підставу неможливості виконання зобов'язання, повинна довести не тільки наявність таких обставин, але й те, що ці обставини були форс-мажорними саме для цього конкретного випадку виконання господарського зобов'язання [1]. Верховний Суд у своїй практиці неодноразово підкреслював, що сертифікат про засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) може вважатися достатнім доказом існування таких обставин для сторін договору, якщо вони про це домовилися, проте не зобов'язує суд у разі виникнення спору між сторонами щодо правової кваліфікації певних обставин як форс-мажору.

Висновки. Проведений аналіз правового регулювання форс-мажору у приватному праві Європейського Союзу та України дає підстави для певних висновків. Насамперед варто зауважити, що положення про форс-мажор стосуються обставин, які перебувають поза контролем договірних сторін та унеможливають виконання постраждалою стороною договірних зобов'язань. Проведене дослідження свідчить про те, що в усіх розглянутих юрисдикціях форс-мажорні обставини, або так звані концепції форс-мажорного типу, присутні в законодавстві та судовій практиці. Крім того, у законодавстві окремих країн відображене

не лише поняття, а й перелік обставин, які можуть вважатися форс-мажором.

Загалом, законодавство Європейського Союзу та України дуже схожі в частині розуміння особливостей форс-мажору та розвиваються швидкими темпами в одному напрямі. Перебуваючи на вістрі політичних та економічних подій у світі, вітчизняний законодавець намагається якомога ефективніше адаптувати норми приватного права до українських реалій в умовах війни, передбачити обставини, які можна вважати форс-мажором. На відміну від норм приватного права Європейського Союзу, ні французьке, ні німецьке цивільне право не передбачає конкретні положення, пов'язані з війною чи санкціями. Однак у цих юрисдикціях є загальні положення договірної права, які можуть застосовуватися також в окремих випадках, і на підставі таких положень війна та санкції можуть вважатися форс-мажорними обставинами.

На наше переконання, війна та санкції все-таки повинні бути включені до переліку можливих випадків форс-мажору (з необхідністю в кожному конкретному випадку обґрунтовувати наявність форс-мажору) та передбачити можливість взаємного звільнення від узятих раніше на себе зобов'язань з огляду на конкретні обставини. Крім того, вважаємо, що з огляду на всю складність військових дій варто було би передбачити можливість покладатися на форс-мажорні обставини, навіть якщо певну подію можна було би передбачити на момент укладення договору.

Література:

1. Лазебний Д. Форс-мажор під час війни: судова практика. *Юридична практика*. 2022. 20 вересня. URL: <https://pravo.ua/fors-mazhor-pid-chas-viiny-sudova-praktyka/>.

2. Мельніченко А. Війна як форс-мажорна обставина. Як бути з договірними зобов'язаннями? *Юридична фірма Bargen*. 2022. 9 травня. URL: <https://bargen.com.ua/2022/05/09/v%D1%96jna-yak-fors-mazhorna-obstavina-yak-buti-z-dogov%D1%96rnimi-zobovuyazanniami/>.

3. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 2 грудня 1997 р. № 671/97-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-vr#Text>.

4. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції : Закон України від 2 вересня 2014 р. № 1669-VII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1669-18#Text>.

5. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промис-

ловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), затверджений Рішенням Президії Торгово-промислової палати України від 15 липня 2014 р. № 40(3) / Торгово-промислова палата України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14#Text>.

6. Слободянюк В. Наслідки форс-мажорних обставин для суб'єктів господарських правовідносин. *Молодий вчений*. 2020. № 5(81). С. 248-252. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/5/51.pdf>.

7. Кужко О. Підстави звільнення відповідальності в договорі перевезення вантажу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 5. С. 114-117.

8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

9. Lombardi R. Force Majeure in European Union Law. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/itbla3&div=8&id=&page>.

10. Société Pipeline Méditerranée et Rhône (SPMR) v Administration des douanes et droits indirects and Direction nationale du renseignement et des enquêtes douanières (DNRED). Case C-314/06 / European Court of Justice. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62006CJ0314_SUM&from=EL.

11. Eurofit SA v Bureau d'intervention et de restitution belge (BIRB). Case C-99/12 / European Court of Justice. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62012CJ0099>.

12. Handy C. No Act of God Necessary: Expanding Beyond Louisiana's Force Majeure Doctrine to Imprévision. *Louisiana Law Review*. 2019. Vol. 79. Iss. 1. P. 241-280. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol79/iss1/10>.

13. Cauvin M. Das Leistungsstörungsrecht des französischen Code civil nach der Vertragsrechtsreform 2016. Eine rechtsvergleichende Analyse unter Einbeziehung des BGB, der UPICC, der PECL, des DCFR und des Gandolphi-Code : Inaugural-Dissertation. Köln : Universität zu Köln, 2020. 368 S. URL: https://kups.ub.uni-koeln.de/10861/1/Cauvin_Morgane_Final_End.pdf.

14. Berger K., Behn D. Force Majeure and Hardship in the Age of Corona: A Historical and Comparative Study. *McGill Journal of Dispute Resolution*. 2019-2020. Vol. 6. № 4. P. 78-130. URL: <https://mjdr-rdm.ca/files/sites/154/2020/07/Berger-and-Behn-Force-Majeure-and-Hardship-in-the-Age-of-Corona-1.pdf>.

15. Kaufmann H. Christian Wollschläger, Die Entstehung der Unmöglichkeitstheorie. Zur Dogmengeschichte des Rechts der Leistungsstörungen. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*. 1971. Vol. 88. Iss. 1. S. 518-526. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.7767/zrgra.1971.88.1.518/pdf>.

16. Topf C. International definitions of force-majeure amid COVID-19. URL: https://www.horten.dk/~media/pdf-til-download/international-definitions-of-force-majeure-amid-covid-19_horten.pdf.

17. ELI Principles for the COVID-19 Crisis / European Law Institute. Vienna, 2020. URL: https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ELI_Principles_for_the_COVID-19_Crisis.pdf.

18. German Civil Code. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html.

19. French Civil Code. URL: https://www.trans-lex.org/601101/_/french-civil-code-2016/.

20. Денисова Ю. Коронавірус vs бізнес: як визнати COVID-19 форс-мажором у ЗЕД-контрактах. *Mind.ua*. 2020. 5 травня. URL: <https://mind.ua/openmind/20210598-koronavirus-vs-biznes-yak-viznati-covid-19-fors-mazhorom-u-zed-kontraktah>.

Марценко Н. С.,
кандидат юридичних наук (PhD),
доцент кафедри міжнародного права
та міграційної політики
юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
ORCID: 0000-0003-0947-5179

Гера В. О.,
студентка IV курсу
юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету